

RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK 1527-BŐL.

(Öt hasonmással.)

1897-ben DÉZSI Lajos tollából a következő című értekezés jelent meg: «Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Adalék SYLVESTER János irodalmi működéséhez. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. DÉZSI Lajos, Budapest, 1897». A dolgozat tulajdonkép különnyomat volt az Irodalomtörténeti Közleményekből s két főrésztre oszlott: egy bevezetésre, ahol szó volt HEYDEN Sebaldról, *Puerilium colloquiorum formulae* c. művéről, a mű magyar kiadásairól, továbbá arról, hogy az e műben való magyar szöveg SYLVESTER János tollából ered; s egy szöveg közlésre, amely az 1531. évből való s a M. N. Múzeum könyvtárában unikum gyanánt őrzött krakkai latin-német-lengyel-magyar nyelvű nyomtatvány latin-magyar részét tartalmazza.

A felsorolt magyar kiadások közt volt egy, amelynek *Krakkai Töredék* a címe s amelyből mindössze egy ív, a B. jelzetű van meg s ezt a krakkai JAGIELLO-könyvtárban őrzik. Ezt a töredéket SZAMOTA István fedezte föl (I. Magyar Nyelv, VII. 55.), tőle értesült DÉZSI e töredék létezéséről. A *Krakkai Töredékről* már most az volt DÉZSInek a nézete, hogy az az 1531. évi kiadásnak a javított kiadása. Így tehát a legrégebb ismert nyomtatott magyar szöveg 1531-ből való.

Amikor DÉZSI értekezése megjelent, ismerttetést írtam róla a *Magyar Könyvszemlé*-be (új foly. V. 30.) és a *Magyar Nyelvőr*-be (XXVI. 403.). Filológiai érvek alapján azt bizonyítottam, hogy a legrégebb nyomtatott magyar szöveg a *Krakkai Töredék*.

Érvelésem hatása alatt DÉZSI a *Krakkai Töredék* szövegét aztán kiadta külön értekezésben a *Magyar Könyvszemle* V. 341. köv. lapjain.

1910. nyarán Krakkóban voltam s ott újból kezdtem tanulmányozni a *Krakkai Töredéket*. Tanulmányom eredménye volt a Magyar Könyvszemle 1910. évi folyamában (289—299.) közölt értekezésem, melyben ezt állítottam:

«HEYDEN Sebald «Formulae colloquiorum puerilium» című latin-német művét, melynek eddigi, tudomásunk szerint, legrégebb kiadása 1528-ban jelent meg Nürnbergben, ERDŐSI SYLVESTER János fordította magyarra. Valószínű, hogy a magyar kiadás a lengyelrel egyszerre jelent meg. ERDŐSI SYLVESTER fordítását, nyelvét hibátlanul a *Krakkai Töredék* őrizte meg, ebből készült az 1531. évi kiadás, amely így második kiadás. A *Krakkai Töredék* 1528—1531. közt jelent meg, SYLVESTER életrajzi adatai alapján azonban valószínű, hogy a megjelenés éve 1528 vagy 1529. Mindezek alapján tehát állítjuk, hogy a legrégebb magyar nyomtatott könyv a *Krakkai Töredék*.» E bizonyítás alapján aztán a *Krakkai Töredék* hasonmását is szükségesnek láttam értekezésemhez melékelni.

Így állt a *Krakkai Töredék* ügye egész a legutóbbi időkg. Március hó folyamán egyik barátom, HORVÁTH János Eötvös-kollegiumi tanár arról értesített, hogy a *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik* 1912. évi februári füzetében (XV. Jahrg., XXIX—XXX. Bdes, 2. Heft, zweite Abteilung, 108. lp.) FRITZ József ismertet egy HEYDEN Sebald-féle «Puerilium colloquiorum formulae»-t, amely latin-német-lengyel-magyar nyelvű s Krakkóban 1527-ben jelent meg. A könyvet FRITZ a danzigi Városi könyvtárban (Stadtbibliothek) egy gyűjteléses kötetbe kötve találta, jelzete: IX. F. o. 97. HORVÁTH J. szóval kifejezte előttem azt a gyanúját is, hogy FRITZ leírásával ő összevetette az általam kiadott hasonmás-t s úgy találta, hogy a *Krakkai Töredék* ez 1527. évi kiadásnak a B. ive.

E baráti figyelmeztetés után a M. N. Múzeum könyvtára útján azonnal megkerestem a danzigi Stadtbibliothek igazgatóságát, kérve, küldené el a FRITZ József által leírt IX. F. o. 97. jelzetű (más jelzése: C b. 5775²) kötetét.

Kérésemet teljesítették. Amint a kötet megérkezett, rögtön átnéztük, első sorban FEJÉRPATAKY László igazgató. Ő vette tehát elsőnek észre, hogy a kötetben nem *egy, hanem két ismeretlen magyar nyomtatvány van, s mindkettő VIETOR Jeromos nyomdájában Krakóban készült 1527-ben*. Már az első egybevetésnél is rögtön kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a *Krakkai Töredék azonos e nyomtatványok egyikének, az 1527. évi Heyden S.: «Pverilivm Colloqviorvm Formulae» c. művének B. ivével*. Az 1527. évi HEYDEN: «Pverilivm Colloqviorvm Formulae»-iből tehát eddig egy teljes (a *danzigi Stadtbibliothek*-é) és egy csonka (a *krakkai JAGIELLO*-könyvtaré) példány ismeretes.

Ezek után áttérhetünk a küldött kötet minket érdeklő része ismertetésére.

Mint fentebb említettem, a kötet kolligátum; benne összesen hat XVI., XVII. századi nyelvtani és szótári mű van egybekötvé.¹ A kötés XVII. századi hártakötés. Belül exlibris ezzel a felirattal: Ex Bibliotheca Senatvs Gedanensis (= Danzig város tanácsa könyvtárából). — A kötet provenienciájára sehol semmi bejegyzés. A bekötött művek közt negyedik: HEGENDORPHINUS Christoforus: Rvdimenta grammatices Donati c. műve, az ötödik pedig: HEYDEN Sebaldus «Pverilivm Colloqviorvm Formulae»-ja.

HEGENDORPHINUS művének címe, amint az idenyomatott hasonmásból (I. kép) is látható, ez:

RVDIMEN = | TA GRAMMATICES DONATI CVM | NON-
NVLIS NOVIS PRAECEPTI = | unculus, tum optimis quibus'q;
exemplis locuple = | tata, in gratiam puerorum, qui nondum | mag-
nis Grammaticis audiendis | maturi sunt. | AcceBit commentariolus
de usu prono = | minum reciprocorum, Sui et Suus. | AD
LECTOREM. | Scripsimus hæc pueris, pueris prodesse studemus |

¹ E művek a következők: 1. Epitome dictionarii . . . altera editio . . . à Georgio Kilio, Islebiae, Anno 1604, 8° A₁—N₈; — 2. Vocabulariolvs . . . avtore Georgio Kilio, Islebiae, Anno 1604, 8° O₁—Q₈ (az előbbivel folytatólagosan jelezve); — 3. Nova methodvs docendi pveros alphabeticos . . . per Nicolavm Cle-nardvm . . . Francofvrti 1576, 8° 61 számozott oldal + 1; — 4. és 5. a két magyar nyomtatvány; — 6. Hadriani Ivni medici Nomenclator . . . Coloniae Vbiorvm 1588, 8° 368 számozott oldal.

Id si fit, satis est, non aliud cupimus. | Autore Christoforo | Hegendorphino. | Acceßit et nunc denuo triplex (uidelicet Alma-
nica | Polonica et Vngarica) exemplorum interpretatio. |

8° 154 × 93 mm., A₁—G₄, az első ív nyolc levél, a többi négy-négy, összesen 32 számozatlan levél. Tartalma: 1^b l. ET

RVDIMEN =

TA GRAMMATICES DONATI CVM
NONNULLIS NOVIS PRÆCEPTIS

*uniculis, tum optimis quibusq; exemplis locupletata,
in gratiam puerorum, qui nondum
magnis Grammaticis audiendis
maturi sunt.*

*Acceßit commentariolus de usu pronominum
reciprocorum, Sui & Suus.*

AD LECTOREM.

*Scripsimus hæc pueris, pueris prodesse studemus
Id si fit, satis est, non aliud cupimus.*

*Autore Christoforo
Hegendorphino.*

*Acceßit & nunc denuo triplex (uidelicet Almanica
Polonica & Vngarica) exemplorum interpretatio.*

1. kép.

nyelvtan, s tart a 30^a lap aljáig, ahol ez van: Finis Rudimentorum Gramma = | tices Donati; — 30^b l.: COMMEN = | Tariolvs... (említve a címlapon is)... tart 31^b l. 15. sorig, — 31.^b l. 16. sortól: IOANNES SYLVESTRIS | Pannonius studiosæ Iuventutí c. vers, amely átterjed a következő lapra is; a versnek ez a vége a kolofont tartalmazó lapra esvén olvasható a hasonmáson (2. kép). — 32^a: Cuius... s alul a kolofon: Cracouiæ, apud Hieronymum Vietorem. | Anno domini Millesimo

GENERE ET VIR-
TVTE NOBILIAC |
Præstanti D. Geor-
gio de Logkschau
Potenti B. Principis
D | Domini Ferdi-
nandi Vngariæ et
Bohemiæ Regis etc. |
Consiliarij, et ad
Regiam Maiestatem
Poloniæ Oratori.
Hiero. Vietor Cal-
cographus S. D. . . .
ez ajánlás kelte:
Cracouiæ ex offi-
cina | nostra litera-
ria ultima Iunij.
Anno salutis nostræ
1527. — 2^a l.: DE
NOMINE . . . itt
kezdődik a tulaj-
donképeni latin

Quingen | = tesimo Vigesimo septimo. | Cum gratia et priuilegio. — 32.^b l.: címer, amely valószínűen LOGKSCHAU Györgyé, kinek a kiadást VIETOR ajánlja (lásd a hasonmást, 5. kép).

E leirásból látható, hogy a mű latin nyelvtan az ifjúság számára. A latin nyelvtant DONATUS Aelius műve alapján (lásd Grammatici Latini IV. editio KEIL), akit a humanismus korában sokat kivonatoltak s akinek alapján SYLVESTER 1539. évi nyelvtana is készült (l. SZEGEDY R. értekezését Egy. Phil Közl. XXIII. 40 s köv. l.), HEGENDORFF Kristóf készítette. HEGENDORFF Kristóf 1500-ban született Lipcsében, s már 17 éves korában latin nyelvű költeményeket írt; humanista, tanító, theologus és jogász volt. 1525-ben

a görög irodalom tanítója Lipcsében, 1536-ban Frankfurtban Doctor Juris, 1537-ben syndicus Lüneburgban, majd superintendens; 1539—40-ben Rostockban egyetemi docens, 1540-ben újra Lüneburgban van. Először talán ECK, később azonban határozottan LUTHER híve volt. Meghalt 1540. aug. 8-án (lásd JÖCHER és Allgem. Deut. Biogr.).

Cuius post studium, triplex idioma, Vietor

Peonicum, Helueicum, Sarmaticumq; tulit.

Quandoquidem Rhomana phrasis, non semper aperte

Acapit externum, in flexibus, illa, sonum,

Peonicum si forte tuas offenderit aures

Errori lector candide parce precor.

ΤΕΛΟΣ.

Pater noster Vngarie.

**Wyathyané ky wagy mennyeiben zentel-
tesyék the newed. Jewyen the orzagod-lygyen
the akarathod. mytinté menyken ces fel-
den. Wynden napy yleo kenyerewnketh ag-
gyad nekewnk ma. ces megh bochasd neke-
wnk my wyterewnketh mykinté nyes
Bochachwnk nekewnk wyterethenek. ces ne
wygy mynketh kysirtethke. De szabadod
mynketh gonodthol. Amen.**

Aue Maria.

**Edweéligy Maria/maladethwat telhes. We
wagyon theweled. The wagy aldoth azjony
otnak kezéthe. Ces aldoth the nyhednek
gywmethe Jesus Chriſtus. Amen.**

Cracouie, apud Hieronymum Victorem.

Anno domini Milleſimo Quingensimo

tesimo Vigesimo septimo.

Cum gratia et priuilegio.

2. kép.

Munkái közt nem latin nyelvtana a legnevezetesebb. Sőt e munkáját az Allgem. Deutsche Biographie meg sem említi. Szó van azonban róla JÖCHER-ben a megjelenés éve említése nélkül. Nekünk sem sikerült megállapítanunk, hogy mikor jelent meg HEGENDORFF *Rudimenta grammatices Donati* c. műve először. Valószínű, hogy lipcsei tanító korában írta e művet, ahol MOSELLANUS Petrus utódjaként működött, kinek egyszersmind tanítványa volt. Az általunk itt ismertetett 1527. évi kiadás tehát a műnek nem az első kiadása. Egyébiránt ez a címlapon ki is van téve így: *AcceBit et nunc denuo triplex (uidelicet Almanica | Polonica et Vngarica) exemplorum interpretatio* = azaz: És *most ujonnan* hozzájárult a paradigmáknak hármassal (t. i. német, lengyel és magyar) értelmezése. Ebből tehát az következik, hogy a mű latin nyelvű kiadása 1527. előtt, míg a négy nyelvű kiadás először 1527-ben jelent meg. A HEGENDORFF-féle *Rudimenta*-knak vannak későbbi kiadásai is; ERSCH—GRUBER említ egy 1532. évi mainziti és két bázeli, melyek közül az egyik 1534-ben, a másik 1537-ben jelent meg. Valószínű, hogy ezekben nincs meg a lengyel-magyar szöveg.

A műnek tehát az a célja, hogy a tanuló ifjuság a latin nyelvtant anyanyelve segítségével tanulja. VIETOR nyomdász pedig három nemzet ifjúsága érdekeire volt tekintettel, amikor a latin nyelvtant német, lengyel és magyar értelmezésekkel láttatta el.

Minket már most első sorban az érdekel, ki volt a magyar rész tolmácsa. S erre nem nehéz megfelelni. Több ok szól amellett s ez okok egymást kölcsönösen támogatják abban, hogy a műnek ERDŐSI SYLVESTER (itt SYLVESTRIS-nek írja magát) János a szerzője. Az első ok, amely emellett szól, hogy a műben mindössze egy költemény van a tanuló ifjusághoz s e latin nyelvű költemény fölírta ez: «*Ioannes Sylvestris Pannonius studiosæ Iuuentuti*». A költemény elmondja, hogy mi volt a célja e latin nyelvtannal HEGENDORFF-nak s mi volt VIETOR-é, aki három nyelvű (idioma Paeonicum = magyar, idioma Heluecium = német, idioma Sarmaticum = lengyel) értelmezésekkel láttatta el. A költeményben SYLVESTER bocsánatot kér, ha talán itt-ott a latin szó értelmezését elhibázta, s ez a mentegetődzés kétségtelenné teszi szerző-

ségét. A költemény e része, amint az különben a hasonmáson is látható (vö. 2. kép), így hangzik:

Quandoquidem Rhomana, phrasis, non semper aperte
 Accipit externum, in flexibus, illa, sonum,
 Pæonicum si forte tuas offenderit aures
 Errori lector candide parce precor,
 τέλος.

Nemcsak ebből, de a költemény után közölt magyar Miatyánkból és Üdvözlégy-ből is kitetszik, hogy e latin nyelvten első sorban a magyar ifjúságnak készült. Lengyel vagy német Miatyánk a műben nincs.

A latin nyelvten magyar nyelvi anyaga a második ok, amely SYLVESTER szerzősége mellett szól. E magyar nyelvi anyag hang- és alaktani tekintetben teljesen egyezik HEYDEN Sebald műve 1527. évi kiadásában megjelent magyar résszel s e kettő legtöbb sajátosságában egy SYLVESTER Újtestamentoma nyelvével. A harmadik ok, hogy SYLVESTER életrajzi adatai is támogatják szerzőségét. SYLVESTER 1526. okt. 26-án a krakkai egyetem hallgatója, itt volt 1527. május havában is (vö. hogy a nyelvtenban VIETOR előszava 1527. június havában kelt). Ő tehát a művet Krakkóban láthatta el magyar értelmezésekkel s ugyanitt ő maga korrigálhatta is. Van egy negyedik ok is szerzősége mellett s ez az, hogy az 1539-i nyelvtenában ő maga is mintha emlitené e művét (l. lejjebb).

A művet VIETOR Jeromos LOGKSCHAU Györgynek, FERDINAND, Magyarország és Csehország királya tanácsosának s lengyel követének ajánlja.

A mű nyomdai kiállításáról is szóljunk egy pár szót. A műben levő latin szöveg ú. n. italica betű typussal van nyomva, míg ellenben a magyar és a lengyel szavak fractura betűkkel (lásd e betűket a Miatyánk szövegében a hasonmáson és róluk lejjebb).

HEYDEN Sebald művének címe, amint az ide nyomtatott hasonmáson (3. kép) is látható, ez:

PVERILIV̄ | COLLOQIORVM | Formulae pro primis Tyro-

nibus | per Sebaldum Heyden ex Comi- | corum campo hinc inde
collecte | iam denuo Germanico Po- | Ionico ac Vngarico ideomate
illustrate. | SEBALD. HEYD. AD | Nasutum Lectorem. | Consultum
pueris uolumus Nasute ualetio. | Queritur his fructus, gloria nulla
mihi. |

8° 154 × 93 mm., A₁ — I₄ + 2 levél, összesen 38 számo-

PVERILIV

COLLOQUIORVM

Formulæ pro primis Tyronibus

per Sebaldum Heyden ex Comi-

corum campo hinc inde collecte

iam denuo Germanico Po-

Ionico ac Vngarico

ideomate illustrate.

SEBALD. HEYD. AD

Nasutum Lectorem.

Consultum pueris uolumus Nasute ualetio.

Queritur his fructus, gloria nulla mihi.

3. kép.

zatlan levél (egy-
egy ívben négy le-
vél). Tartalma: 1^b l.

GENEROSAE IN-
DOLIS AC OPTI=|

me spei puero Iodoco
Decio præstantiss.

Domini Iodoci | Lu-
douici Decij filiolo,

M. Anshelmus Epho-
rinus. S. D. |. — 2^a l.

Salutatio Matutina.

Dialogus. I..., in-

nen a 38^a lap al-

jáig van a latin-né-

met-lengyel-magyar

szöveg. — 38^b l.

IOANNIS SYLVE-

STRIS PAN = |no-

nij ad Michaelem

Gezthi puerum | bonæ spei Decastichon.... (kolofon): Cracouiæ
apud Hieronymum Vietorem. | Anno M. D. XXVII. Mense Au-
gusto. | Cum gratia et priuilegio (4. kép).

Azok után, amiket HEYDEN művéről eddig DÉZSI L. meg én
írtunk, nem sok mondanivalóm van róla e helyen. Azért csak a
következőkre szorítkozom:

a) Az 1527. évi kiadás címlapján az van, hogy «iam denuo
Germanico Polonico ac Vngarico ideomate illustrate»; ebből
következik, hogy *van régiebb magyar nyelvű HEYDEN Sebald is.*

Hogy mely évből való ez a régibb kiadás, egyelőre nem tudjuk (vö. Irodalomtörténet I. 219.). A bibliográfiai irodalomban erre még olyan nyomunk sincs, mint volt az ESTREICHER közlése, aki állította, hogy van 1527. évi magyar értelmezéssel ellátott HEYDEN (l. M. Könyvszemle, 1910 : 290).

b) EPHORINUS Anshelmus krakkai orvosdoktor, DECIUS Iodocus Lajos pedig lengyel történetiró és I. ZSIGMOND lengyel király titkára volt. Az ő fiának ajánlotta e művet (Iodocusnak), miután már egyik fiát (Joanest) sikerrel oktatta. Biztos, hogy EPHORINUS volt a lengyel szöveg készítője.

c) A magyar szöveg szerzője kétségtelenül SYLVESTER János. Úgy látszik, hogy a művet GEZTHI Mihály használatára fordította magyar nyelvre. Hogy SYLVESTER a GEZTHI Mihály tanítója lett volna s ha igen, mikor, továbbá, hogy ki volt ez a GEZTHI Mihály, minderről bizonyosat semmit sem tudunk. A most előkerült 1527. évi kiadással módosulniok kell azoknak a föltevéseknek is, amelyeket DÉZSI SYLVESTERNEK a GEZTHI-családnál való nevelősködésére felállított.

d) A *Krakkai Töredék* és az 1527. évi itt ismertetett kiadás azonosak. A *Krakkai Töredék* hasonmásából (l. M. Könyvszemle 1910. évfolyam) látható, hogy a latin szöveg italica betűvel, a

IOANNIS SYLVESTRIS PAN-
nonij ad Michaelem Gezthi puerum
bonae spei Decastichon.

D*isce precor nostrae Michael generosa propago*
Gentis, ut in patria sis decus ipse tuae.
Disce, equidem à teneris multum est assuescere, ut inquit
Vergilius, Latij gloria prima chori.
Disce, nec ingenium dammosa per oia perdas,
Acre dedit sophiæ quod deus ille tibi.
Disce, sed hæc, moneo, quæ post dedisere nunquam
Poenitæ grandem tam uiridemq; uirum.
Disce, equidem uasto pereunt, ut ærnis, in orbe
Cuncta, manent animi, tum ingenijq; bona.

Cracouie apud Hieronymum Victorem.
Anno M. D. XXVII.
Mense Augusto.

Cum gratia & priuilegio.

4. kép.

többi pedig, tehát a magyar is, fractura-betűvel van nyomtatva (erről lejjebb).

* * *

Az itt ismertetett két mű közül a HEGENDORFF-SYLVESTER-féle lengyel-német-magyar értelmezésekkel ellátott latin nyelvtan irodalmunkban teljesen ismeretlen volt. A lengyel irodalomban az itt leírt két mű 1906 óta ismeretes; ekkor fedezte fel őket Danzigban MIASKOWSKI Kazimierz s írta le a leMBERGI «Pamiętnik literacki» V. 434—436. l. Eddig tudomásunk nem volt róla, hogy SYLVESTER 1539-ben megjelent *Grammatica hngarolatina* műve előtt is írt volna nyelvtani művet. Most, hogy ez az 1527. évi *Rudimenta* előkerült, kimagyarázhatjuk, hogy SYLVESTER e művéről 1539. évi nyelvtanában említést tesz. Abban a versben, amelyet «Grammatica hngarolatina in usum puerorum *recens scripta*» elején az ifjúsághoz intéz (l. TOLDY Fer.: Corpus gr. 3), illet olvasunk:

Quisquis in hoc ludo studiis incumbis honestis,
Hæc noua, quæ cernis, iam cape dona libens.

— — — — —
Prima, puer primis, discas, *rudimenta*, sub annis
Imis contemptis, nec cito summa petas.

E versnek általam kiemelt részeit most már, de csakis most már talán szabad úgy értelmeznünk, hogy itt SYLVESTER hivatkozik 1527-ben kiadott *Rudimenta*-ira.

Mindabból, amit eddig elmondtam, kiderül, hogy az eddig ismert legrégebb nyomtatott magyar könyvek az itt bemutatott két SYLVESTER-féle mű.

Valószínű azonban, hogy ezeknél régebben nyomtatott magyar szövegek, hogy ne mondjam könyvek is vannak. S erre két föltevést is lehet idézni. Az egyik szerint a legelső magyar nyomtatvány Nürnbergben készült volna 1484-ben s Szent István király jobb kezének megtalálásáról szóló imádságot és éneket tartalmazta volna. Nyomtatvány egykori létezésében az újabb kutatók kételkednek s azt állítják, hogy ilyen sohase jelent meg (l. DÉZSI L.: Heyden S. 3). A másik föltevés FRAKNÓI Vilmostól, (M. Könyvsz. régi foly. 1879 :), illetőleg SZILÁDY Árontól való. A M. N. Múzeum könyvtára ugyanis

egy egy lapnyi magyar nyomtatványtöredéket őriz, amely SZENT PÁL Rómaiakhoz írt levelének egy töredéke fractura-betűkkel nyomtatva. A szöveg egyezik KOMJÁTHY Benedek 1533-ban megjelent *Az zenth Paal leveley magyar nyelven* műve megfelelő helyével. Minthogy már most KOMJÁTHY maga is említést tesz «Szent Pál leveleinek» magyar fordításáról, FRAKNÓI a magyar szöveg betűtípusa alapján azt hiszi, hogy ez a magyar fordítás 1495. körül SCHÖNPERGER sajtójában nyomtatott volna Augsburgban. A töredéket SZILÁDY Áron is a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről valónak tartja, szerinte ez KOMJÁTHY munkája első ivéből készült próbanyomás, amely nem VIETOR-nál jelent meg s amelynél VIETOR tökéletesebbet igyekezett előállítani (l. SZILÁDY Áron «Az zenth Paal leveley magyar nyelven kiadása 475—479. lapjait).

A legfőbb ok, amiért e töredék korát a XV. század végére vagy a XVI. század elejére tették, az, hogy olyan fraktura betűtípussal van nyomva, amilyen 1530. tájáról akkor még nem került elő. A töredék kora megítélésénél ez a szempont nem döntő fontosságú. Hiszen fraktura-betűkkel jelent meg nemcsak az itt ismertetett két 1527. évi VIETOR-féle nyomtatvány, hanem úgy jelent meg VIETOR-nál MURMELLIUS szótára 1533. évi kiadásának a magyar anyaga is. Általában a legelső magyar nyomtatványok magyar szövege fraktura betűkkel volt nyomtatva, s ez a betűtípus még később, nem Krakkóban nyomtatott művekben is föllelhető. E fraktura betűk egyik típusa az is, amellyel PESTHY Gábor *Nomenclatura*-ja 1538. évi kiadásának (Bécs) magyar anyaga van nyomtatva. Ezek a betűk szokatlanok voltak a magyar írásban s ezért szokatlanok a nyomtatásban is. Tiltakoztak is ellenük az egykoruak, illetőleg a közel-egykoruak. Az egyik ilyen tiltakozás SZIKSZAI FABRICIUS Balázs *Nomenclatura*-ja 1597. évi kiadásában olvasható. Itt az van, hogy «Nullam enim scriptum hujus generis in nostris Scholis.... extabat, si Nomenclaturae.... cui lingua Ungarica.... *litteris Germanicis, nostris pueris difficilioribus*.... expressa accessit, excipias rudimenta». A másik MOLNÁR Albert, aki ugyane műről szótára 1604. évi kiadásában ezt mondja: «sed in.... editione *litteris*.... Germanicis voces Vngaricae

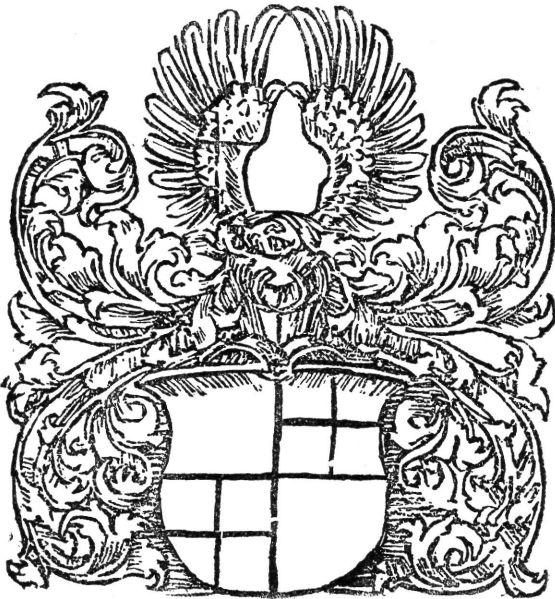
erant impressae. Vnde factum est, ut nostris pueris parum essent utiles» (mindkét helyre vö. MELICH, A magyar szótárirodalom 47. l.).

Fontos azonban, hogy teljesen hasonló betűtípus van OZORAINAK Krakkóban, 1535-ban VIETOR-nál nyomtatott «De Christo» c. művében, amint ezt RUPP Kornél (Tanulmányok 21) megállapította, s ugyanő kimutatta, hogy a töredék magyar szövege, amely azonos KOMJÁTHY «Epistolae Pavli lingua hvngarica donatae» (1532 Krakkó) c. művében közölt magyar szöveg egy részével (az egyező részek SZILÁDY kiadásában: 36 l. 6. sor — 37. l. 12. sorig + 39. l. 3. sor — 40. l. 11. sorig), nem Szent Pál Rómabeliekhez írt levelének, hanem annak az ERASMUS-féle *argumentum*-nak a fordítása, amelyet ERASMUS a maga Új testamentoma kiadásában Szent Pálnak Rómabeliekhez írt levele elé írt. Ez az *argumentum* (vö. ERASMUS: Opera omnia, Lugd. B. 1705, az egyező részek Tomus VI. 550. alul 7. sor — 551. felül 2. sor + 551. felül 13. sortól 4. sorig) pedig először 1516—1521. közti években jelent meg. A magyar töredék tehát ez éveknél régibb nem lehet. Mindazonáltal erős a hitem, hogy a most előkerült két 1527. SYLVESTER-féle mű csupán az eddig ismert magyar nyelvű nyomtatványok közt a legrégebbi. Hogy régebbiek is vannak, arra bizonyíték az 1527. évi HEYDEN-SYLVESTER-féle műnek címlapján levő *iam denuo* = «immár ujonnan» kitétel. Bizonyítékul hozható föl, hogy nyomtatott magyar nyelvű könyvekkel irodalmunkat a hazai erazmisták ajándékozták meg. Ez a mozgalom, amelyet RUPP Kornél (1. Tanulmányok Bpest 1898) és SZILÁDY Áron állapított meg, sok olyat hirdetett, amit tőle örökül átvett a reformáció. Így hirdette, hogy a szentírást le kell fordítani a nemzeti nyelvekre, hogy pedig a szentírást jól lehessen lefordítani, hangsúlyozta a görög, s REUCHLIN hatása alatt a zsidó nyelv fontosságát. Az erazmisták az egyház egységét nem akarták megbolygatni, de sok olyant hirdettek, ami az ortodoxiával ellenkezett. Hazánkban ilyen erazmisták már 1520 táján voltak. Ilyen erazmista volt SYLVESTER is, ki még később is, mikor hajlott a reformációhoz, ERASMUS újtestamentumi szövege alapján fordítja az újszövetséget. A fentebb ismertetett két nyomtatvány, ame-

lyekből az is kitűnik, hogy SYLVESTER tudott görögül, szintén erasmista érzelmű szerzők szellemi terméke, akik közül HEGENDORFF később LUTHER hive lett. Hogy HEYDEN Sebald szintén erasmista volt, bizonyítja az is, hogy ő ERASMUS *Familiarum colloquiorum formulae* c. munkája példájára készítette a maga *Puerilium colloquiorum formulae*-jét.

Ha már most hazánkban 1520. táján is igen erős volt az erasmista mozgalom, amihez kétség alig fér, akkor lehetetlen föltennünk, hogy az első nyomtatott magyar könyv csak 1527-ből, vagy akár 1526-ból származzék. Az eddig ismert két legrégebb magyar nyomtatvány egyéb tanulságairól más helyen fogok értekezni, amikor ki is fogom őket adni.

MELICH JÁNOS.

5. kép.